

O dosadašnjem proučavanju bosanske frazeologije

Sažetak: Bosnistička frazeologija u teorijskom smislu mlada je lingvistička disciplina ako za njene temelje uzmememo Tanovićevu "Frazeologiju bosanskoga jezika" (2000). Međutim, njena praktična i teorijska zrelost i ozbiljnost nisu proporcionalne njenoj mladosti. Bosnistička frazeologija vrvi radovima koji pokazuju snažnu zainteresiranost za frazeološki fond bosanskog jezika, a to je direktna posljedica vitalnosti same građe, što dodatno konsolidira frazeologiju bosanskog jezika, a također i motivira bosniste. Najveći dio radova (Karavdić 2020: 203–212) bavi se uporednom analizom frazeološke građe bosanskog jezika s građom nekog drugog jezika s kojim je bosanski bio u kontaktu zbog burne društvene zbilje kroz historiju te se tako dodatno učvršćuje kontrastivna frazeologija. Postoji ipak i značajan broj radova koji apliciraju savremene metode kognitivnolinguističkog pristupa frazeološkoj građi. Posebna je tema i napredovanje bosnističke frazeografije u periodu nakon što je Ilijas Tanović objavio "Frazeologiju bosanskoga jezika", koja nam također i u frazeografiji može biti određena tačka polaznica budući da je teorijski dio knjige obogaćen značajnim brojem jedinica frazeologije, tj. obogaćen je popisom jedinica iz čijih je osobina proistekao teorijski dio navedene knjige. Svakako treba voditi računa o pretkoracima tom prvom ozbiljnog frazeografskom radu u bosanskom jeziku. Iako to nisu standardizirani frazeografski radovi, što i nije očekivano s obzirom na opći razvoj nauke i lingvistike u svijetu, značajno je sagledati doprinos očuvanju frazeološkog fonda bosanskog jezika u časopisima koji su bili aktualni u predjugoslavenskom periodu, dok, dakle, frazeologija još uvijek ne postoji kao samostalna lingvistička disciplina. U ovom radu bavit ćemo se načinima proučavanja u nekim frazeološkim radovima bosanskog jezika do 2022. godine te ćemo navesti i osobine nekih frazeoloških i općih rječnika te priručnika s frazeološkom građom.

Ključne riječi: bosnistička frazeologija, bosnistička frazeografija, frazeološki fond, frazem, idiom, idiomska skupina

1. Uvod

“Frazeologija bosanskoga jezika” Ilijasa Tanovića 2000. godine udarila je temelje bosničkoj frazeologiji, a nakon nje uslijedio je niz značajnih radova iz frazeologije. Godine 2001. bosnička frazeologija ulazi u novo razdoblje svog razvitka, tj. otvara poglavje kontrastivnih proučavanja. Naime, knjigom “Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom “Kopf”/“glava” u njemačkom i u b/h/s jeziku” Melihe Hrustić kontrastivne metode u frazeologiji našle su mjesto i u bosanskom jeziku. Ubrzo nakon knjige Melihe Hrustić 2003. godine svjetlo dana ugledala je i knjiga Amine Šiljak-Jesenković “Nad turskim i bosanskim frazikonom”, koja je nastavak radova s kontrastivnom metodom. Dvadeset dvije godine nakon Tanovićeve “Frazeologije” bosanski jezik i dalje bilježi zainteresiranost za frazeološki fond. Mnogi su se istraživači odvažili raditi na rasvjetljavanju problema na planu neujednačenosti terminološke i teorijske prakse, ali treba konstatirati da još uvijek ne postoji jednoobrazno rješenje na tom polju, što može biti i dobar znak. Naime, bez obzira na to šta jesu razlozi za navedenu razjedinjenost, treba reći da je to i pouzdani pokazatelj zainteresiranosti za istraživanje ovog sloja bosanskog jezika. O temama koje jesu obrađene u frazeologiji bosanskog jezika višestruko je korisna novoizašla knjiga “Bibliografija radova o bosanskom jeziku 1990–2020.” Zenaide Karavdić (2020), koju je izdao Institut za jezik u Sarajevu. U njoj se nalaze informacije ne samo o radovima objavljenim u časopisima i zbornicima nego i o magistarskim i doktorskim radovima, koji su uvijek dostupni u univerzitetskim bibliotekama, te knjigama, među kojima su i rječnici i teorijske knjige iz frazeologije.

S druge strane, i frazeografija bosanskog jezika ima zanimljiv razvoj budući da svaki od rječnika nastalih u prethodne dvadeset i dvije godine ima neku specifičnost zbog koje sebe atribuiira kao “prvi”.

Prvim posrednim leksikografskim bavljenjem frazeološkim fondom bosanskog jezika možemo smatrati i prvi rječnik štokavskog narječja “Potur-Šahidiju” ili “Magbul-i Arif ”Muhameda Hevaije Uskufije iz 1631. godine. On sadrži i poslovične i mudre izreke na turskom i bosanskom jeziku, ali i bilježi nekoliko primjera (npr. *za dušu podat*

2011: 107) u kojima se naslućuje struktura koju različiti istraživači nazivaju *frazemom*, *frazeološkom jedinicom*, *frazeologizmom*; *idiomom*, *idiomatskom frazom*, *idiomskom skupinom* itd. Nadalje, frazeografskim se radom može smatrati i *Rječnik karakteristične leksike bosanskog jezika* Alije Isakovića (1992). Također "Školski rječnik bosanskog jezika" Dževada Jahića (1999) bilježi frazeološki fond i to tako što navodi "frazeološki potencijal" riječi koju obrađuje.

U novijoj realnosti govorimo o sljedećim općim rječnicima, frazeološkim rječnicima i studijama s frazeološkom građom publiciranim nakon 2000. godine – tj. nakon što je bosanska frazeologija dobila svoju teorijsku podlogu. To su "Bosanska sehara" iz 2006/2016. godine (Lukić), "Rječnik bosanskoga jezika" iz 2010. godine (Halilović – Palić – Šehović), "Rječnik bosanskog jezika" – višetomni rječnik u nastajanju, čiji je prvi tom izašao 2010. godine (Jahić), "Bosanski frazeološki rječnik" iz 2012. godine (Ćoralić – Midžić), "Kao frazeološki rječnik" iz 2012. godine (Mahmutović), "Sandžački rječnik" iz 2012. godine (Begović – Begović-Ličina), "Bosansko-njemački frazeološki rječnik" iz 2013. godine (Ćoralić), "Sandžački frazeološki rječnik" iz 2016/2018. godine (Mušović), "Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika" iz 2017. godine (Šehović – Haverić), "Rječnik frazema bosanskoga jezika" iz 2018. godine (Kasumović – Nikolić) te "Frazeološki rječnik bosanskog jezika" iz 2019. godine (Popara).

Ovdje treba reći da je bosanski jezik obogaćen i studijama koje su naslovljene kao lingvokulturološke, a mogu se donekle smatrati značajnim i u frazeologiji. Međutim, o njima neće biti riječi u ovom radu isključivo iz razloga što dodatno remete stabilne granice donekle uspostavljene granice frazeološkog fonda.¹

2. Frazeološki radovi i knjige bosanskog jezika

Odnos frazeoloških radova s kontrastivnom metodom i radova s unutrašnjim pogledom, tj. s fokusom na odnos strukture i značenja, pokazuje da je dvostruko popularnije nastojati analizirati strukturu te

¹ Riječ je o, naprimjer, studiji Mešić – Spahić "Đavo nije samo u detaljima" (2021).

utjecaje značenja na strukturu, utjecaje stilova na sastav jedinica frazeologije i sl., nego što je popularno kontrastivno analizirati bosanski jezik s nekim jezikom s kojim je bio u tijesnom kontaktu. Ipak, kontrastivni radovi pokazuju da su njemački i turski jezik, koji su u najvećem broju radova u fokusu, imali itekako utjecaja na frekventnost nekih jedinica u bosanskom jeziku, na sastav određenog broja jedinica te pokazuju kakav je utjecaj jedne kulture na drugu. Vrijedni kontrastivni frazeološki radovi ukazuju na razlike i sličnosti između dviju kultura, ali impliciraju i korigiraju te daju čvrsto tlo za teorijska razilazišta autora koji se bave kontrastiranjem bosanskog s drugim jezicima.²

Takav je, naprimjer, slučaj s knjigom, koja je prerađena magistarska rada, Amine Šiljak-Jesenković "Nad turskim i bosanskim frazikonom: – semantički, sintaksički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt", koju je 2003. izdao Orijentalni institut.³ *Predmet našega rada predstavlja frazikon turskog i bosanskog jezika čijem se uporednom istraživanju, a time i opisivanju, nastojimo približiti sa četiri za frazeološku građu relevantna aspekta: semantičkog, sintaktičkog, lingvostilističkog i sociolinguističkog* (Šiljak-Jesenković 2003: 13). S obzirom na navedena četiri aspekta i na kontrastirani jezik očekivano je da će granice frazeologije

² Na ovom mjestu treba napomenuti da se raniji radovi Abdulaha Mušovića, tj. oni prije *Sandžačkog frazeološkog rječnika* iz 2016. godine, kada se ova autorska ličnost konačno odlučuje smjestiti građu svog prvog frazeološkog rječnika u koncept bosanskog jezika, odnosno knjige "Frazeološki adverbijali na materijalu ruskog i srpskog jezika", "Somatske frazeološke jedinica za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija (na materijalu ruskog i srpskog jezika)" te rad "Frazeologija sandžačkih govora i bogatstvo dijalektske baze jezika Bošnjaka u Crnoj Gori" mogu smatrati korisnim i za kontrastiranje ruskog s bosanskim jezikom. Tzv. "bosanski" prevrat kod navedenog autora pokazuje da je kategorija maternjeg jezika bila ugroženo ili, u najmanju ruku, neosviješteno pravo u bivšoj Jugoslaviji. Stoga, u ovom radu će se stavovi Abdulaha Mušovića uzeti kao relevantni za bosanski jezik bez obzira na nomenklaturu koju koristi u naslovima svojih knjiga i radova. To je važno s obzirom na kontrapunktalne pozicije prema radovima čiji su kontrastni ciljevi usmjereni prema njemačkom jeziku, koji dominira u bosničkoj kontrastivnoj frazeologiji, što je očekivano i dobro, i prema turskom jeziku, koji je itekako važan za dalja frazeološka istraživanja u bosanskom jeziku.

³ Godine 2020. izšla je i dopunjena verzija navedene knjige, ali ona nije značajno promijenjena u aspektima o kojima se u ovom radu dalje raspravlja.

biti pomjerene kad je riječ o njenoj gornjoj granici. Također, sam odabir građe diktirao je način određenja prema granicama frazeologije.⁴

Šiljak-Jesenković se uglavnom koristi terminom *frazem*, ali nije isključena ni upotreba termina *idiom*, kako je vidljivo u samom uvodu. Studija je koncipirana na sljedeći način: prva cjelina posvećena je općim napomenama o frazeologiji, njenoj terminologiji te opsegu i definicijama frazeološke građe. Druga cjelina nastoji pronaći odgovore na neka pitanja o semantici turskih i bosanskih frazema – njihovom nastajanju prema ekstralinguvističkim obilježjima, procesu semantičke i sintaksičke frazeologizacije i pratećim pojavama, ukazati na frazeološke jedinice kao semantičke / stilske figure, monosemičnost ili polisemantičnost frazema, homonimičnost frazema, pojavu više frazema unutar jednog semantičkog polja ili tematskih grupa, antonimiju frazema, te potpune promjene značenja frazema ili gubljenja frazeološkog značenja u slučaju promjene gramatičke kategorije. U okviru ove cjeline Šiljak-Jesenković upozorava na pojavu internacionalnih i nacionalnih frazema, kao i na prevodivost ili prenosivost značenja frazema. U trećoj cjelini nastoji opisati sintagmatsku strukturu frazema, ukazati na relativnost njihove sintaktičke stabilnosti te moguće funkcije u rečenici. Najviše pažnje posvećeno je frazemima s imeničkim konstituentima. U četvrtoj cjelini frazikonu je pristupano s lingvostilističkog aspekta. Uočavanjem prisustva autorskih frazema, višestruke upotreba određenih frazema u djelu jednoga autora i ukazivanjem na frazemsku markiranost kulturom naroda u kojem su nastali, Šiljak-Jesenković ukazuje i na neke sociolinguvistički relevantne elemente, o kojima se kratko govori u petoj cjelini studije.

Šiljak-Jesenković (2003: 25–26) opredjeljuje se za sljedeće termine pri tom dajući i njihove definicije.

⁴ Korpus istraživanja date studije bila su književna djela savremenih turskih i bošnjačkih autora, zatim i usmena turska i bosanska narodna književnost, a dio korpusa proistekao je iz *paraknjiževnih* tekstova pisanih za muzičko interpretiranje – s akcentom na rok i pop muziku, te ih je Šiljak-Jesenković tražila u pjesmama Barışa Mançoa, Tarkana, Sezen Aksu, Mustafe Sandala, Vahidina Nine Pršeša, Dine Merlini, Zabranjenog pušenja. To nije usamljena pojava u frazeološkim istraživanjima.

1. **Frazeološka građa/frazikon** – kategorija – najširi pojam koji obuhvata sve ustaljene sveze riječi (izuzimajući termine iz određenih registara i opisne glagolske izraze, karakteristične, ponajprije, za administrativno-pravni funkcionalni stil) u jednom jeziku.
2. **Frazem/frazeološka jedinica** – jedinica koja pripada kategoriji frazeološke građe.
3. **Rečenički/pragmatički frazem** – jedinica sa otvorenom ili zatvorenom rečeničkom struktururom.
4. **Sintagmatski frazem** – frazeološka jedinica sastavljena iz najmanje dvije riječi.
5. **Idiom** – neprozirna, nepromjenjiva frazeološka jedinica, referencijska značenja konstituenata dezaktualizirana.
6. **Figurativni idiom** – djelimično motivirana jedinica, u kojoj primarna denotacija jednog konstituenta ustupa mjesto sekundarnoj denotaciji, ili jedan konstituent zadržava denotativno značenje, a drugi ima zgusnutu semantičku konotaciju.
7. **Frazeološki izraz/fraza** – ustaljeni iskazi koji nemaju sekundarne, frazeološki transponirane denotacije, ali budući da imaju neke relevantne odlike frazema, kao što su multileksemnost, stabilna struktura i reproduciranje u gotovom obliku, to nas upućuje da i ove iskaze ubrojimo u frazeološku građu.

S druge strane, Zrinka Čoralić u knjizi “Hrana kao simbol u frazeologiji njemačkog i bosanskog jezika” koristi termin “frazem” u značenju: spoj od najmanje dvije riječi od kojih je barem jedna riječ izmijenila značenje, a taj spoj se kao gotova jedinica reproducira u jeziku (2009: 14). Treba napomenuti da Čoralić smatra kako po svom opsegu frazemi mogu odgovarati fonetskoj riječi, skupu riječi i cijeloj rečenici (2009: 18), što znači da su sinhronizirani stavovi navedenih autorica u kontekstu određenja gornjih granica frazeologije.

Kad je riječ o donjoj granici, postoje razilaženja. Naprimjer, Šiljak-Jesenković nastoji argumentirati svoj stav da se donjom granicom moraju smatrati spojevi riječi budući da se u pojedinim ustaljenim konstrukcijama prepoznaje, prepostavljamo iako ne kaže *explicite*,

transponirano značenje.⁵ Usp.: "Iako kod mnogih autora nalazimo da su frazemi sastavljeni iz najmanje dvije autosemantične riječi, bosanski primjeri tipa *s glave*, *s nogu* (što pojesti, popiti ili kazati), *na očima*, *na vrh jezika*, odnosno turski primjeri *ayak ustу*, *goz onunde* i sl. ukazuju nam da za stvaranje frazema nisu nužne dvije autosemantične riječi; štaviše, na osnovu primjera iz govornog bosanskog jezika tipa "u se, na se i podase", "o sebi, pri sebi", "ni sebi, ni svom", "pri sebi", "ne biti sav svoj", ili "od A do Ž", odnosno u turskom "Adan Z'ye kadar", potom u primjerima "bana /sana, ona/ ne", "ne var ki" možemo vidjeti da ove jedinice ne sadrže niti jednu autosemantičnu leksičku jedinicu, a možemo ustvrditi da se ipak radi o frazemima" (Šiljak-Jesenković 2003: 50).⁶ Bez obzira na nedorečenost u ovoj fusnoti u ovakvom stavu treba prepoznati otklon prema dobro ustaljenoj praksi porijeklom iz serbokroatistike, koja se, naravno, snažno oslanja na rusku tradiciju ili barem njene početke, u kojima je uporište u autosemantičnosti barem dviju komponenata vjerovatno rezultat strukturalističkog utjecaja.

Ilijas Tanović, slavist i rusist, očekivano se priklanja teorijsko-metodološkom pristupu ruskih naučnika, ali i onih koji su u periodu prije njega razvili temelje frazeologije na južnoslavenskom području, kao što su Matešić, Menac, Fink Arsovski, Mršević Radović i dr., čiji su pristupi općenito tradicionalnog [ruskofrazeološkog] karaktera. Ipak, Tanović, prema tumačenjima Palića (2020), pokazuje i otklon prema 'klasičnoj školi frazeologije'. "Nema nikakve sumnje da su ta nova tumačenja i razumijevanja bila motivirana i kretanjima unutar moderne frazeologije na Zapadu, tako da se u Tanovića osjećaju i stanoviti utjecaji

⁵ I Šehović – Haverić (2017) uzimaju dvokomponentnost – ali ne i autosemantičnost – kao kriterij za minimalni leksički sastav jedinice frazeologije. Usp. "Iz tih razloga, u ovoj knjizi frazemom se smatra spoj riječi od kojih je barem jedna transponiranoga značenja (vidjeti Šehović 2012b), a ovakvo opredjeljenje proizlazi iz činjenice da u jeziku nisu malobrojne frazeme poput, npr., do balčaka i sl., gdje frazemu čini jedna punoznačna riječ transponiranoga značenja – u ovom slučaju, riječ balčak" (2017: 51).

⁶ Ovdje se treba napomenuti da nije sasvim jasno koji su kriteriji za autosemantičnost budući da autorica navodi da nijedna od navedenih riječi upotrijebljениh unutar datih spojeva nije autosemantična iako se u njihovom sastavu nalaze i imenice (usp. *glava*, *noga*, *očи*) i pridjevske zamjenice (usp. *svoj*) i povratna zamjenica u objema varijantama (usp. *se*, *sebe*). Isto vrijedi i za neke izraze iz turskog (usp. *bana* / *sana*).

zapadnoevropske i američke frazeologije iako on, sudeći barem prema izvorima koje u svojoj raspravi navodi, uglavnom nije imao neposredan dodir s njima” (2020: 86). Prvi element njegovog otklona jeste nomenklatura, čiji izbor [frazem] izvodi iz sistemskog načina izvođenja lingvističkih naziva osnovnih jedinica jezičke analize, tj. prema modelu *leksem / morfem* itd.⁷ Nadalje, Tanović (kao i Matešić, Mršević-Radović, Maček, i dr.) idiomičnost ne smatra kategorijalnom odlikom frazema neodvojivom od njihove semantičke strukture (usp. Tanović 2000: 27). Tanović se prema donjoj granici frazeologije⁸ tradicionalno orientira kao prema spoju najmanje dviju autosemantičnih riječi.⁹

Abdulah Mušović, također slavist i rusist, pod terminom *frazeološka jedinica* podrazumijeva “ustaljenu po svom sastavu dvokomponentnu ili višekomponentnu ekspresivnu celinu koja se reprodukuje u procesu govora, s potpuno ili delomično transformiranim značenjem komponenata, a koja u rečenici funkcioniše kao njen član” (Mušović 1997: 13). Između ostalog, Mušović argumentira svoje stajalište na sljedeći način:

“Otvoreno je pitanje statusa jedinica koje u svom struktturnom pogledu predstavljaju predloškoimenički spoj tipa (...) *po duši* – “iskreno”, *preko kolena* – “naprečac” i sl. Ovi struktturni tipovi predstavljaju znatan deo frazeološkog fonda s adverbijalnom semantikom (...). Međutim, način određivanja statusa ovih jedinica u frazeološkom sistemu veoma je različit i kreće se od potpunog negiranja do uključivanja u njihov sastav konstrukcija koje nemaju frazeološki karakter, već spadaju u priloge. Njihova različita priroda može poslužiti kao jedan od kriterijuma za razlikovanje. Naime, prilozi predloškopadežnog tipa nastali su kao rezultat **leksikalizacije** (isticanje A. H. Č.), dok su frazeološke jedinice istog struktturnog tipa nastale **izmenom semantike** (isticanje A. H. Č.). (...) Ipak, ovde je očigledna povezanost problema granice frazeologije

⁷ Treba pak konstatirati da u tekstu “Frazeologije” često dolazi do paralelne upotrebe termina *frazem* i *frazeologizam*.

⁸ Iz frazeologije, s druge strane, isključuje izreke, poslovice i zatvorene rečenične strukture. Zbog iznesenih stavova Palić (2020: 95) Tanovića naziva “naprednim tradicionalistom”. I Mušović isključuje zatvorene rečenične strukture iz frazeologije.

⁹ “[U] frazeologiju ubrajamo leksičke spojeve i sintagme koje sadrže najmanje dvije autosemantičke riječi, od kojih je bar jedna semantički transponirana (od primarne denotacije do asocijativno-konotativnog značenja i smisla). Sintaksička struktura ovih spojeva i sintagmi je relativno stabilna i kompaktna, tako da je moguć nastanak varijantnih frazeoloških jedinica” (Tanović 2000: 73).

s još uvek aktuelnim problemom pojma sintagme koja predstavlja genetsku bazu za nastanak ovih frazeoloških jedinica. Zbog toga su sve nedoslednosti i kolebanja kada se određuje leksički minimum koji čini strukturu frazeološke jedinice. Kod ovih frazeoloških jedinica još uvek je živa veza s derivacionom bazom.” (Mušović 1997: 2–3)

Sumirajući navedene stavove, metonimijski ih uzimajući kao predstavnike i drugih autora koji zauzimaju iste ili slične pozicije, možemo reći da je dobro poznavati argumentiranost različitih teorijskih postavki kako bi se razumjele i granice proučavane građe i njeno tumačenje te nomenklatura, te reći da je i bosanska frazeologija ogledalo susreta- nja istočnih i zapadnih strujanja (u lingvistici).¹⁰ Bosanska frazeologija ima zagovarače za pristup građi koji podrazumijeva širenje prema gore, čime se neposredno ugrožava predmet proučavanja drugih lingvistič- kih poddisciplina (npr. paremiologija), a u bosanskoj frazeologiji po- stoje i zagovarači za pristup građi koji znači širenje prema dolje, tj. pre- ma tzv. prepozicionalnim idiomskim skupinama, čime se jača element kumulativnog značenja kao sržnog i distinkтивnog elementa jedinice frazeologije.

3. Rječnici, priručnici i studije s frazeološkom građom¹¹

U kratkoj povijesti bilježenja frazeološke građe¹² bosanskog jezika tre- ba konstatirati veliki broj rječnika, priručnika i studija s frazeološkom građom.¹³ Za potrebe ovog rada mi ćemo nakratko analizirati šta su

¹⁰ To je naročito vidljivo i iz novijih radova ne samo u terminološkom smislu nego i u teorijskom smislu. Usp. Hodžić-Čavkić (2021), koja svoj stav temelji na razumije- vanju prijedloga iz kognitivnolinguističke perspektive. Naime, značenja prijedloga jesu transponirana budući da njihova višežnačnost proistjeće iz prototipnog pro- stornog značenja. Ukupnoj transponiranosti frazeoloških jedinica svakako dodat- no doprinosi prijedlog. O tome v. preporučenu literaturu.

¹¹ U ovom dijelu rada koristit ćemo se terminologijom koja je korištena u proučava- nom izvoru. Radi lakšeg snalaženja u tom labirintu terminoloških rješenja korište- na nomenklatura bit će ostavljena u *italiku*.

¹² Ali ovdje treba reći da je njena prošlost duga. O tome je već bilo riječi u uvodnom dijelu ovog rada.

¹³ O tome je također bilo riječi na samom početku ovog rada.

specifičnosti radova koji sebe nazivaju prvim frazeografskim radovima bosanskog jezika u strogom naučnom smislu.¹⁴

“Rječnik bosanskoga jezika” iz 2010. godine bilježi ozbiljan fond frazeološke građe bosanskog jezika. Iako nije najavljen kao *frazeološki*, ovaj rječnik je radi širine svoje upotrebe zabilježio i leksikografski obradio niz *frazeoloških izraza*, kako jedinice frazeološkog fonda nazivaju autori u predgovoru. Svi su *frazeološki izrazi* zabilježeni uz gnjezdovnu odrednicu prema abecednom redu i s neekspresivnim ekvivalentom na desnoj strani.¹⁵ Ovaj rječnik pokazuje jasnu razliku između ustaljenih izraza (“ Δ **nehrđajući [čelik] hem.** čelik otporan na hrđanje” (2010: 131)), frazeloških izraza (“ ∇ [čekati] bolje dane *imati nadu u bolju budućnost*” (2010: 131)) i poslovica (“ \square **ko čeka dočeka strpljiv** će uvijek *uspjeti*” (2010: 131)) i u tome je dosljedan. On je jedan od najozbiljnijih frazeografskih poduhvata u prethodnom periodu budući da razlikuje *frazeološke izraze* od *ustaljenih izraza*. Takav je slučaj, naprimjer, s kvalifikacijom konstrukcija uz pridjev *kazneni* (2010: 496) kao *ustaljenih izraza* (Δ) budući da dijelovi *ustaljenih izraza* pokazuju odnose sintagmatske zavisnosti:

△ ~ **postupak prav.** ukupnost zakonom propisanih radnji državnih i dr. organa kojima se utvrđuje neko kazneno djelo i izriče odgovarajuća

¹⁴ Takav slučaj nije, npr., s “Bosanskom seharom” Lukića (2006/2016), koja je na prostu najavljeni kao rezultat potrebe da se ovo blago bosanskog jezika sačuva od zaborava. Zbog nejasnih kriterija ovu je knjigu teško koristiti za precizne zaključke u vezi sa gramatičkim statusom pojedinih jedinica koje su dijelom njene građe. Stoga, ovdje o njoj neće biti riječi. Usp.:

Izabrani narod. – F; odnosi se na Hebreje, koji su po Jahvinoj Tori I. n. koji će ući u Obećanu zemlju, Palestinu. Danas se fraza poistovjećuje s velikosrbima, koji sebe nazivaju Nebeskim narodom (2016: 190).

Istraga je u toku. Standardna F koju policija saopći novinarima, a oni prenesu u medije, kad se ne želi objelodaniti dokle se došlo u istraživanju nekoga kriminalnog djela (2016: 187).

Istina je. – F; kaže se kad se u toku pričanja sagovornik kihne. Praznovjerica tumači kihanje kao potvrdu duše jer je kihanje nagli dah koji se javlja kada duša želi nešto potvrditi (2016: 186).

Igra u plastu sijena. – F; odnosi se na nešto što je sakriveno i skoro nemoguće naći. *Tražiš iglu* (2016: 170).

¹⁵ Terminološka sintagma “neekspresivni ekvivalent” u ovom radu koristi se kao sinonim “značenju” budući da se na taj način naglašava ekspresivnost kao inherentno svojstvo jedinica frazeologije.

sankcija; ~ ***prostor sport*** označeni dio igrališta ispred gola gdje se prekrđaj sankcionira najtežom kaznom; ~ ***o djelo prav*** djelo koje povlči zakonom predviđenu kaznu; krivično djelo; ~ ***o-popravni dom prav*** ustanova u kojoj borave oni kojima je izrečena kaznena mjera zatvora; zatvor.

S druge strane – uz glagol *baciti* (2010: 41) nalazimo kvalifikaciju *frazeološki izraz* (▽) budući da navedene konstrukcije strukturno nisu fiksirane kao ustaljeni izrazi, tj. ne pokazuju znakove sintagmatske zavisnosti, te da im je značenje kumulativizirano i zasnovano na sekundarnoj nominaciji te da su stoga visoko idiomatične:

▽ ~ ***bombu*** izazvati veliki nemir, uznemirenost, iznenadenje; ~ ***grah/karte*** proreći budućnost, pročitati kome sudbinu gledajući u grah (karte); ~ ***karte na sto*** otvoreno iznijeti ono što se ima reći, očitovati namjere; (raz)otkriti se; ~ ***krivnju/krivicu na koga*** okriviti, optužiti koga; ~ ***ljagu (na koga)*** proširiti ružan glas o kome; oklevetati; ~ ***obraz pod noge*** osramotiti se, obrukati se (ob. o nečasnim, nemoralnim postupcima); ~ ***oko*** pripaziti na šta; ~ ***oko na koga*** zagledati koga (o momku i djevojci); ~ ***oko na šta*** zaželjeti uzeti, dobiti, imati; ~ ***pogled (na šta)*** nabrzinu, letimično pogledati, s vremena na vrijeme pogledati; ~ ***prašinu u oči*** prevariti, zavarati, obmanuti koga; ~ ***rukavicu (kome)*** izazivati koga na dvoboј, okršaj, suočenje, raspravu i sl.; ~ ***se na koljena (pred kim)*** klekнуvši moliti; ~ ***oko vrata/u zagrljaj kome/u naruče (kome)*** vatreno zagrliti koga; ~ ***sidro*** zaustaviti se, smiriti se, ukorijeniti se negdje (zastalno ili za duže vrijeme); ~ ***sjeme/jabuku razdora*** dati kome razlog za stalne sukobe, svađu; ~ ***svjetlo (na šta)*** razjasniti, objasniti, protumačiti šta; ~ ***u lice/oči*** bez okolišanja, otvoreno reći (ob. šta neprijatno); ~ ***u sjenu/zasjenak*** nadmašiti, nadvladati koga u čemu; zasjeniti; ~ ***u staro željezo/gvožđe*** odbaciti kao beskorisno, neupotrebljivo; ~ ***u trošak*** izložiti trošku (ob. nesmotreno); ~ ***u vodu*** 1. uludo potrošiti (o novcu); 2. odbaciti kao neupotrebljivo, beskorisno.

Višetomni “Rječnik bosanskog jezika” Dževada Jahića, koji je počeo izlaziti 2010. godine i do sada ima osam tomova, sadrži i veoma bogat popis *frazeoloških izraza* imajući tako cjelovit pristup ukupnom bogatstvu bosanskog jezika. Rječnik zahvata sve nivoe i funkcionalne stilove te i ne čudi visoka prisutnost *frazeoloških izraza*. Bez obzira na to što je navedeni rječnik još uvijek u nastajanju, ipak je moguće nakratko

analizirati frazeografsku praksu budući da se ovaj rječnik sistemski odnosi prema *frazeološkim izrazima* bosanskog jezika u obradi građe. Rječnik izdvaja *frazeološke izraze* prema imenskoj komponenti i prema glagolskoj komponenti te, naprimjer, nalazimo sljedeće *frazeološke izraze* pod poljem *orah* (2019: 6) i pod poljem *otkriſti* (2019: 127):

- ⊗ **(biti) tvrd ko (kao)** ~ za veličinu, krupnoću nečega, u smislu da je krupno, neočekivano krupno (bilo da je povoljno ili nepovoljno); **biti tvrd ~ (za nekoga)** a. onaj koji je čvrst, snažan, nepokolebljiv, koji zna šta hoće, koji je kategoričan, nepopustiljiv b. nešto što je teško, tegobno, teško ostvarivo, teško izvodivo, vrlo naporno i sl. [*ispostavi se da je rješenje te enigme za njega bilo tvrd orah.* (Mušović Rj.)]; **da mu čovjek ~ iz ruke ne uzme (ne bi uzeo)** 1. zato što je neuredan, prljav, zapušten 2. zato što je nemoralan, nepošten, prefrigan i sl., ali je i nespretan, nesposoban [*ne bi im čovjek dao ni kućku, ne bi im ni orah iz ruke uzeo, ne bi im dao ni kapu kada krenu u svatove – izgubili bi je ili drugom prodali pošto-zašto.* Kalač (Mušović Rj.)]; **nemati ~ā u džepu** ne biti upleten ni u kakve sumnjive radnje, dogovore, saveze, interesu i sl.; biti pošten, biti čist; = biti čista obraza (*up.* pod obraz) [to može samo onaj koji nema ~ā u džepu. – *razg.*]; **ko u džepu nema ~ā, ne boji se zveke isto; supr. : imati ~ā u džepu; nekad je teži ~ u rci nego tovar na leđima** (Bihorac) ne treba od svakoga i u svakoj prilici uzimati šta ti se daje, šta ti se nudi, pogotovo kad ti se daje neka sitnica, za koju se kasnije očekuje mnogo krupnija protivusluga; **ko ne zna (nije) na ~u, ne zna (nije) ni na tovaru posl.** (*Ljubušak*) kad neko nije na malome daru, maloj usluzu zahvalan, tako neće biti ni na velikom, krupnom daru niti usluzi; **jednim klipom dva ~a omlatiti** (*Ljubušak*) kad se idući za jednim poslom usputno obavi i neki drugi posao, *up.* = (ubit) jednim metkom dvije muhe (pod udarac), = (ubit) jednim metkom dva zeca (pod metak); **tući (nekome) ~ na glavi ugrožavati** nekoga, maltretirati, dosađivati; **u ruci mu i čekić i orasi** (*Ljubušak*) za nekoga ko ima sve što je potrebno za izvršenje, za ispunjenje nečega, *up.* = u ruci u i sukno i makaze (pod sukno);
- ⊗ **~ti Ameriku** pronaći, otkriti nešto što je već davno pronađeno, što je otkriveno, što je općepoznato; **~ti toplu vodu** isto; **~ti karte** otvoreno reći istinu, razotkriti namjere i sl.; **slomi granu prepunu, ~ glavu čelavu zag.**, odg. vjetar (Halilović En.).

Ono što je *differentia specifica* ovog rječnika leži u činjenici da se među *frazeološkim izrazima* uspostavlja međusobna relacija ne samo po značenjskom odnosu antonimije nego se frazikon dodatno posmatra i u odnosu sinonimije među *frazeološkim izrazima*. Na taj se način ovaj rječnik “nameće” kao nezamjenjiv orientir u analizi odnosa u koji stupaju *frazeološki izrazi* tako pokazujući kompleksnost njihovih međusobnih odnosa, ali i izuzetno plodnu razgranatost frazeološkog fonda bosanskog jezika. Rječnik sadrži i uputu na to gdje se može pronaći antonim i sinonim datog *frazeološkog izraza* u samoj građi ovog rječnika. Treba napomenuti da Jahić frazeologiju, sudeći prema obradi građe, razumijeva u maksimalističkom smislu te ispod simbola ® navodi i *frazeološke izraze* i poslovice, ali se pravi jasna distinkcija između ove dvije jezičke tvorevine – obje s “gotovom” reprodukcijom. Navedeni rječnik također problematizira – odvojeno – i *sintagmatske izraze* (2010: 21), kako se ustaljeni izrazi nazivaju u njegovom predgovoru, te ih tako odvaja od *frazeoloških izraza*. Takav je slučaj sa *sintagmatskim izrazima* uz odrednicu *orah* (2019: 5–6) i uz odrednicu *bik* (2010: 163).

- **indijski ~; mirisni ~; ~ koštunac:** voć. bot. vrste oraha: **kokosov** ~ plod kokosa; tucani orasi *kuh*. [evo ti samo: mjesecih tucanih oraha / ne traži ništa: sve je bogu dati. Suljić-Boškailo]
- **vodeni ~** zool. bukavac

“Rječnik frazema bosanskoga jezika” (Kasumović – Nikolić) izdat je 2018. godine. I njega autori najavljuju kao rezultat potrebe nedovoljne istraženosti *frazema* bosanskog jezika. Građa je ekscerpirana iz gradskih govora, novinskih članaka, stručnih i naučnih knjiga, izvirne religijske literature te, neizostavno, književnoumjetničkih ostvarenja autora širom Bosne i Hercegovine. U datom rječniku je predstavljeno pet hiljada samostalnih *frazemskih konstrukcija*, koje su predstavljene abecedno. I ovaj rječnik sadrži “desnu” stranu, tj. sadrži neekspresivni ekvivalent. “Rječnik frazema bosanskoga jezika” sadrži i *frazemske konstrukcije* koje su sačuvane u autentičnom obliku (npr. “nejmati mozga – biti lud, nerazuman” (2018: 210). Treba reći da su se autori decidno prema poslovici i drugim rečeničnim oblicima “narodnih” konstrukcija odredili kao prema fondu koji nije moguće klasificirati kao *frazem*,

prema naslovu rječnika, ni kao *frazemu konstrukciju*, prema navodima u uvodnoj riječi rječniku. U pokušaju da se što bolje i sistematici odnose prema građi kojom se bave, autori se odlučuju za oblik *kolokat* (2018: 5), ali ne objašnjavaju šta tačno misle pod tim terminom. Naprimjer, Bartul Bartolec (2014: 80), kao i Ordulj (2018: 26), kolokacijama smatra jezičku jedinicu koja je “posebna leksička sveza na sintagmatskoj razini temeljena na značenjskoj povezanosti samostalnih leksičkih sastavnica u kojoj se konkretiziraju njihova značenja”, a pod *kolokatom* podrazumijevaju jedan od članova kolokacije. “Rječnik frazema bosanskoga jezika” autora Ahmeta Kasumovića i Marijane Nikolić nudi precizan uvid¹⁶ u “bosanskohercegovačko” porijeklo *frazema* (npr. **“Ići / ne ići nizdlaku –** (ne) protiviti se, u svemu se (ne) slagati s kim, (ne) popuštati, (ne) ugađati kome, (ne) poltronisati (Zna on kako će ga dobiti, u svemu ići nizdlaku. **Zenica**” (2018: 189); **“Karika koja nedostaje** – odsustvo nečega da bi se donio pravi zaključak, radio pravi posao (Znali smo da će se njezin naučni rad biti karika koja nedostaje za kvalitetan zbornik radova. **Bihać**” (2018: 235) (isticanje imena lokaliteta A. H. Č.)), što je najveća specifičnost ovog rječnika. Treba reći da su autori ovog rječnika dosljedni u kriterijima prema kojima su odabrali građu za rječnik.

4. Umjesto zaključka

Bosanski jezik ima mnogo “prvih” frazeoloških rječnika. Bosanski jezik ima mnogo frazeoloških radova. Ali to ne mijenja činjenicu da naučna zajednica jeste u potrebi za još većim brojem frazeoloških radova – najprije onih s unutrašnjim pogledom, naročito s pogledom na strukturu, tj. sastav. Naša naučna zajednica također pokazuje da je od izuzetnog značaja napraviti veliki frazeološki rječnik bosanskog jezika. Iz obuhvatnog frazeološkog rječnika bosanskog jezika može proisteći mnogo vrijednih rezultata, među kojima su zasigurno: ujednačavanje kriterija, kojem mora prethoditi povezanost bosnista frazeologa, elektroniziranje frazeološke građe, baza kolokacija, a time i mogućnost uvođenja

¹⁶ Smatramo da se ipak treba potencirati propusnost granica u upotrebi zabilježenih jedinica u praksi i u drugim dijalektima bosanskog jezika.

alata korpusne lingvistike u frazeološka istraživanja, kreiranje softvera za analizu frazeološke građe, kontrastiranje bosanskog jezika s još većim brojem jezikom, naročito onih s kojima nije bio u kontaktu, što bi direktno moglo ukazati na mogući broj univerzalija i u frazeologiji bosanskog jezika, ali i na očekivan broj specifičnosti njegove frazeološke građe.

Mogućnost da se multidisciplinarno pristupi građi polučuje i druge rezultate. Riječ je, naime, o konačnoj definiciji jedinice frazeologije. To bi naročito bilo važno s obzirom na, recimo, kriterij frekventnosti kao jednog od tradicionalno shvaćeno inherentnih osobina jedinice frazeologije.

Takav projekt omogućio bi ustanoviti kriterij po kojem neke jedinice ulaze u stabilni sastav frazikona, a druge pak ne. Riječ je "vremenskom" kriteriju, koji razgraničava leksičku metaforu od jedinice frazeologije.

I konačno, obuhvatni frazeološki rječnik mogao bi zauvijek promijeniti stav prema stabilnosti, zadatosti, zacrtanosti, dovršenosti jedinice frazeologije. Nakon gotovo stotinu godina od osnivanja frazeologije kao samostalne lingvističke discipline i naslijedenih obrazaca razumijevanja značenja u strukturalističkom smislu kao objektivne kategorije – vrijeme je da se u pogledu na *idiomske skupine*, kako ih u drugim radovima mi zovemo, upotrijebimo kognitivnolinguističke ili predstrukturalističke kvalifikacije o upravljanju strukturom iz značenjske perspektive. *Idiomske skupine* jesu pouzdan pokazatelj šta prirodni jezik u svojoj suštini istinski jeste: pokazatelj kako je ljudska kognicija zasnovana na dinamičnosti kroz stabilnost.

Literatura:

Begović, Džavid, Šefka Begović-Ličina (2012): *Sandžački rječnik*, Autori, Sarajevo

Ćoralić, Zrinka (2009): *Hrana kao simbol u frazeologiji njemačkog i bosanskog jezika*, Univerzitet u Bihaću, Pedagoški fakultet u Bihaću, Bihać

Ćoralić, Zrinka (2013): *Bosansko-njemački frazeološki rječnik*, Univerzitetska knjiga, Bihać

- Ćoralić, Zrinka, Senija Midžić (2012): *Bosanski frazeološki rječnik*, Univerzitetska knjiga, Bihać
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010): *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Hodžić-Čavkić, Azra (2021): *Sastav i upotreba idiomskih skupina u savremenom bosanskom jeziku*, doktorska disertacija (rukopis), Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Hrustić, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "Kopf"/"glava" u njemačkom i u b/h/s jeziku*, Autor, Tuzla
- Isaković, Alija (1992): *Rječnik karakteristične leksičke bosanskog jezika*, Bambi, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1999): Školski rječnik bosanskog jezika, Ljiljan, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010): *Rječnik bosanskog jezika (A–Ć)*, Akademija nauka u imjetnosti Bosne i Hercegovine, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2019): *Rječnik bosanskog jezika (O–Op)*, Akademija nauka u imjetnosti Bosne i Hercegovine, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Karavdić, Zenaida (2020): *Bibliografija radova o bosanskom jeziku 1990–2020.*, Institut za jezik, Sarajevo
- Kasumović, Ahmet, Nikolić Marijana (2018): *Rječnik frazema bosanskoga jezika*, Institut za humanu rehabilitaciju, Tuzla
- Lukić, Zlatko (2006): *Bosanska sehara*, Šahinpašić, Sarajevo
- Mahmutović, Alisa (2012): *Kao frazeološki rječnik*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Matešić, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Školska knjiga, Zagreb
- Menac, Antica (2007): *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin (2014): *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb
- Mešić, Sanelia, Edina Spahić (2021): *Đavo nije samo u detaljima*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Mršević-Radović, Dragana (1987): *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd

- Mušović, Abdulah (1997): *Frazeološki adverbijali (na materijalu ruskog i srpskog jezika)*, Filološki fakultet u Prištini, Priština
- Mušović, Abdulah (2002): Somatske frazeološke jedinice za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija (*na materijalu ruskog i srpskog jezika*), Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica
- Mušović, Abdulah (2016): *Sandžački frazeološki rječnik*, Narodna biblioteka "Dositej Obradović", Novi Pazar
- Palić, Ismail (2020): "Elementi tradicionalnoga i modernoga u frazeologiji Ilijasa Tanovića", u: *U zrcalima sjećanja... Zbornik radova u spomen na profesora Ilijasa Tanovića*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Popara, Rizo (2019): *Frazeološki rječnik bosanskog jezika*, UNALIM–GRAFIS, Bihać – Cazin
- Šehović, Amela, Đenita Haverić (2017): *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Šiljak-Jesenković, Amina (2003): *Nad turskim i bosanskim frazikonom. Semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolinguistički aspekt*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo

On the study of Bosnian phraseology so far

Abstract: Bosnian phraseology is a young discipline if we take Tanović's "Phraseology of Bosnian Language" (2000) as a foundation book. However, its practical and theoretical maturity is not proportional to her youth. Bosnian phraseology is filled with papers that show strong interest in the phraseological fund of the Bosnian Language, but also motivates phraseologists. Number of papers deal with comparing Bosnian phraseology to another language phraseology. However, there are a significant number of papers that apply modern methods of cognitive linguistics. In this paper we deal with the features of some papers which we consider to belong to the field of phraseology of Bosnian language.

Key words: Bosnian phraseology, Bosnian phraseography, phrasicon, phraseme, idiom, idiomatic group

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).